

SZEMLE

Cola di Rienzo, In Monarchiam Dantis commentarium. Commento alla Monarchia di Dante. Szerk. Paolo d’Alessandro, Vatikánváros, Scuola Vaticana di Paleografia, Diplomatica e Archivistica, 2015 (Littera antiqua, 20.) XI, 205 p.

A Vatikáni Paleográfiai, Oklevéltani és Levéltártudományi Iskola „Littera Antiqua” sorozatának huszadik köteteként az eddigi kiadványoktól (tanulmánykötetek, monográfiák és paleográfiai tankönyvek) eltérően egy kritikai kiadást adott közre.

A kötet tárgya egy névtelenül hagyományozott kommentár Dante Alighieri *Monarchia* című művéhez, amely két (egy znojmoi és egy budapesti) kéziratban maradt fent, melyek 1951-ben kerültek a kutatók látókörébe. A kódexek nagyjából tíz év különbséggel készültek a 14–15. század fordulóján a *Monarchia* egyik korai változata alapján, nagy valószínűséggel egyazon mintakódexből, de bizonyosan a stemma egyazon ágáról. A jegyzetek, glosszák nagy részét František M. Bartoš a znojmoi kézirat felfedezésekor – amely esemény felhívta a figyelmet a budapesti kódexre is – Cola di Rienzónak tulajdonította. A magyarországi kódex 1951 előtti ismertségét jól jelzi Bartoniek Emma leírása az OSZK kéziratainak katalógusában (Cod. Lat. 212), amely a *Monarchiára* vonatkozó leírásnál sem a glosszák szerzőjére, sem korábbi kiadásra nem tartalmaz utalást. Alaposabb történeti és filológiai vizsgálatokkal a szöveg első kiadója, Pier Giorgio Ricci, támasztotta alá a szerzőséget. A kommentált dantei mű témája a pápai és császári hatalom viszonya, így érthető módon keltette fel egy olyan merész elképzeléseket dédelgető politikus érdeklődését, mint a római

szegénysorból felemelkedő Cola di Rienzo, akinek nagyratörő célkitűzése volt a világi hatalom visszaszerzése a Város számára. Ezen terve alapján érthető, hogy Cola megjegyzéseinek száma és kiterjedése alapján is a *Monarchia* második könyve a leggazdagabban kommentált, amely azt a kérdést traktálja, hogy a világi hatalom a római birodalmat illeti-e. A *Monarchia* kommentálását Cola 1350-es prágai bebörtönzése alatt végezte. Egyfelől rövid értelmezéseket, szómagyarázatokat fűzött a szöveghez, másrészt saját politikai és az egyház romlását érintő megjegyzéseit is. Azonban nem csak a bukott római tribunus hagyott nyomot a kódexeken, későbbi olvasók is hozzáfűzték megjegyzéseiket a szöveghez, így mutatva be koruk különböző politikai és irodalmi irányzatait.

A kritikai kiadás bevezetője részletes tájékoztatást nyújt a szöveg születéséről és kéziratot hagyományozódásáról. A szerkesztő, Paolo d’Alessandro, röviden összefoglalja Bartošnak és Riccinek a szerzőséget illető megállapításait, majd ismerteti az 1350 körüli évek Cola tevékenységével kapcsolatos történelmi eseményeit is.

A bevezetés után d’Alessandro körültekintően leírja a kéziratokat kodikológiai szempontból, és összefoglalja szövegkiadási elveit. Ez utóbbi apropóján kitér a korábbi kiadások hiányosságaira is. A kéziratok bemutatását színes képanyag teszi teljessé, melyben felvételeket találunk a két szövegtanúról és a Cola di Rienzéhoz köthető itáliai, elsősorban római műemlékekről is.

Ezt követi a kritikai szöveg és az olasz fordítás párhuzamos közlése. A szöveg jól átlátható, a szerkesztői jegyzetekre utaló jelek és

a kéziratok oldalszámait a két margón kerültek elhelyezésre, így a legtöbb kritikai kiadással ellentétben ez a mű gyakorlatilag folyamatosan olvasható. Az említett szerkesztői jegyzetek tartalmaznak kulturális és nyelvtani, illetve a korábbi kiadásokra vonatkozó megjegyzéseket is.

A kötet három mutatóval zárul: a személy- és helynevek indexével, az idézett művek és szöveghelyeik jegyzékével, végül a bevezetőben és a szerkesztői jegyzetekben említett kéziratok város és gyűjtemény szerint csoportosított jegyzékével.

Összességében gondos szövegkiadói munka eredményét nyújtja a kiadvány, amely magyar szempontból is fontos, hiszen egyaránt hívja fel a Cola di Rienzo ellentmondásos figuráját kutatók és a dantei *Monarchia* korai kiadása iránt érdeklődők figyelmét az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött egyik kincsünkre. A szövegkiadó, d'Alessandro, a vatikáni paleográfiai iskola professzora, szakterülete a kodikológia. A kiadvány előszavát pedig Gianfranco Ravasi bíboros, a Pápai Kulturális Tanács elnöke írta, aki szövegében méltatja a kommentátor bibliai és filológiai alapú érveléseit.

SZOVÁK MÁRTON

„Jól esik köztetek lenni...” Női sorsok, szerepek Deák Ferenc környezetében, Szerk. Kiss Gábor, Zalaegerszeg, Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár, 2015. 223 + 1 p.

A kötet annak a tudományos konferenciának a szerkesztett előadásait tartalmazza, amelyek Deák Ferenc születésének 210. évfordulóján, 2013. október 16-án hangzottak el a régi zalai vármegyeház, a mai Zalaegerszegi Törvényszék dísztermében. Kiss Gábor a kötet szerkesztője és egyben egyik tanulmányának szerzője is, bevezetőjében azonnal tisztázta: nem azzal a Deák Ferencsel találkozunk a kötetben, akinek közismertek a nőkkel és a házassággal kapcsolatos szarkasztikus megjegyzései, anekdotái. *Deák Ferenc és a hölgyek – az anekdoták tükrében* című tanulmányában Kiss Gábor arra a következtetésre jutott, hogy a „haza bölcse” részéről ez védekezés, mintegy öngazolás volt.

Szeretetigénye családjának fiatalabb nőtagjaival, fiatalabb hölgyismerőseivel való atyai, nevelői magatartásában nyilvánult meg.

A kötet további tanulmányaiból megismerjük azokat a nőket, akik a zalai vármegyeházból induló országos politikus életében fontos szerepet tölthettek be. A nagyanyát, a születésével árva kisfiút gondozó keresztanyai rokonságot, az áldozatos szeretettel őt körülvevő, felnevelő nővért, a politikai pályafutásában is támogató sógorral, a még kezdő politikust keresztapának választó családot és a keresztlányt, a szűkebb pátriabeli arisztokrata, de mindig anyagi gondokkal küzdő család támogatását többszörösen kiérdemelt fiatal hölgytagját. Ők mindnyájan a kikapcsolódásra vágyó, szülőföldjére visszatérő Deák zalai társaságához tartoztak. Idős korában a tolnai unokahúg-keresztlány biztosította a politika világából való – feltöltődést jelentő – átmeneti kiszakadást. Pesti magánéletében kiemelkedő szerepet töltött be gyámleánya. Fővárosi mindennapjaiban pedig találkoztunk legidősebb nővérenek Tolnából a fővárosba kényszerült, támogatott leszármazottaival.

Deák életét valóban sorsszerűen befolyásolták családjának nőtagjai. A szép, gazdag, szeszélyes, hűtlen, és felelőtlen gazdálkodást folytató nagyanya, Hertelendy Anna, aki gyerekeire adósságot, megterhelt birtokot hagyott. Életrajzát, az adósságokkal és birtokperekkel terhelt gazdálkodását Dominkovits Péter mutatta be.

A nagyanyai birtok adósságát Deák szülei átvállalták, és saját kezükbe vették a gazdálkodást. A szülőkről, akik korán árván hagyták gyermekeiket, a testvéri összetartást megalapozó, a szülői gondoskodást pótoló Deák Kláráról Megyeri Anna írt kimerítő, a teljes személyiséget bemutató, a gazdaságtörténeti forrásokat és tárgyi emlékeket is számba vevő tanulmányt. Az édesanya, Sibrik Erzsébet, Győr vármegye nemesi családjainak felső rétegébe tartozott. Id. Deák Ferenc és Sibrik Erzsébet sójtőri otthona, a Deák testvérek szülőháza, ahogy a legújabb kutatásokkal feltárt falfestmény töredékek igazolják, „részleteiben elegáns, mégis egyszerű” volt. (38) Az árván maradt gyerekekkel az apa az ősi birtokra, Kehidára költözött. Az újszülött

Ferencet a zalatárnoki rokonokra bízta, ahol az ottani család is éppen újszülöttel gyarapodott, és szoptatós dajkát találták számára. Édesapjuk is korán meghalt. Kehida gazdaasszonya a 15 éves Klára lett. A már kisfiú Deák Ferencet magához vette, ő nevelte fel. Kettejükét nagyon szoros, szeretetteljes kapcsolat fűzte össze. Deák Klára művelt, olvasott személyiség volt, mélyen vallásos. Gyerektelen lévén számos rokon és ismerős család felkérte keresztanyának. A kitűnő gazdaasszony Kehidán, majd férjes asszonyként a pusztaszentlászlói kúriában élénk társas életnek biztosított lehetőséget, kiérdemelve a zalai közvélemény tiszteletét. Végrendeletében ingó és ingatlan vagyonának csak a haszonélvezetét hagyta férjére, az örökség felét szeretett öccsének, Deák Ferencnek, a másik felét legidősebb nővérük, Jozefa anyagilag rosszul álló gyerekeinek juttatta. Eötvös Károly így jellemezte Deák Klárát: „Kis körében ragyogó volt élete. Szeretet vette körül és boldogságot árasztott mindenkire. (52) Egyik unokaöccse így jellemezte: „Ha Istenen kívül még valaki formálta Deák Ferenc eszét és szívét: úgy Antal bátyja és Klári néném formálták azt: a világ talán soha nem látta mását annak a szeretetnek, mellyel e testvérek egymás iránt viselkedtek. Régi patriarchális viszony volt ez, amilyen patriarchális volt egész lényök is: jámbor, őszinte és igazi.” Ez a testvéri közösség később bővült bizalmas barátként és politikai szövetségesként sógorával, Oszterhueber Józseffel. A tanulmányhoz a szerző Deák Klára személyiségére jellemző, fontos gazdaságtörténeti forrásokat is mellékel: végrendeletét és hagyatéki leltárát.

Deák kisgyerek korának, meghatározó személyiségei voltak keresztanyja és a zalatárnoki nőrokonok. Ők és a tolnai rokonságnak hölgytagjain keresztül nemcsak a pihenést, a kikapcsolódást biztosító unokahúgok életével, Deákhöz fűződő kapcsolataival ismertettek meg a tanulmányok szerzői, Cserna Anna és Bekő Tamás. A férjeken, leszármazottakon keresztül a köznemesi kúriák lakóinak életében a kiegyezés korának nagy társadalmi változásai is bemutatást nyertek, a női szerepvállalásokat átalakító hatásokkal együtt.

Deák a hagyományos női szerepre való fel-

készülésben keresztapaként erősítette keresztányát, Döry Fannit, aki Klára nővére pusztaszentlászlói vendégei közé tartozott apjával és nővéreivel együtt. A Döry és a Deák család jó viszonya adta ezt a kapcsolatot, ami megalapozta a kölcsönös bizalmat kettejük között. A nehéz anyagi és zilált családi viszonyok között felnövő Fanni lelki támaszt keresett Deákban, és így „Deák lehetett számára az, aki kitöltötte a szülők távolléte miatt keletkezett űrt” (175) fogalmazta meg Foki Ibolya Deák szerepét keresztányá, Döry Franciska életében. Levelezésük legértékesebb darabja az a levél, amit Fanni házasságkötési tanácskérésére írt Deák. Saját szeretetigényének ritka írásbeli megfogalmazása, vallomás a magányról. Az 1850–1860-as években, a politikai változások miatti gondok között Deák számára lelki erősítést jelentett Fanni ragaszkodása. „S volt bennük még egy nagyon fontos közös tulajdonság: Fanniban is megnyilvánult az a fajta csintalan pajkosság, amely könnyed perceiben Deákból is sokszor előtört, s sok-sok anekdota forrásává vált.” (175)

Döry Fannival együtt a pusztaszentlászlói lánytársaság tagja volt az anyagi nehézségei miatt Söjtörrre átköltözött tolnai arisztokrata, Festetics Sándor lánya, Mária. Béres Katalin tanulmányában a grófnő életét Deák halála után is követte, ami igazolásul is szolgál, hogy Deák valóban jól látta a fiatal leányban a rendkívüli személyiség ígéretét. Mari grófnő bizalmasának, nevelőnőjének halála után Deák Ferencben találta meg a nevelőszándékú tanácsadói, bátorító támaszt. Apja teljesen ellehetetlenedett anyagi helyzete miatt Máriát Deák és Andrásy Gyula 1862-ben beajánlotta József Károly főherceg felesége, Klotild hercegnő mellé. Az alcusúti kastélyban ismerte meg 1871-ben Erzsébet királyné, aki magyar udvartartásába meghívta az okos és „kritikus hajlamú” grófnőt. (151) Festetics Mária bécsi életéről, mind az udvarról, mind Erzsébet királyné melletti szolgálatáról Deákhhoz írt leveleiben olyan szemtanú beszámolóit olvashatjuk, akít a királyné iránti szeretete nem vakított el, látta és szenvedett is különködéseitől, de magánéletét teljesen feladva, lemondva kétszer is a férjhez menésről, hűségesen szolgált a haláláig. A teleket ezután is Bécsben töltötte,

az év többi részében a sójtőri birtokon gazdálkodott. Maga is értett a növénytermesztéshez, sőt az állattenyésztéshez is. Nemcsak Erzsébet királyné emlékét ápolta, hanem felhasználta udvari kapcsolatait is, ha segíthetett bárkinek. Deák születésének 100. évfordulójára Zala vármegyében ösztöndíjat alapított a megye szegény sorsú gyerekeinek felsőfokú tanulmányai támogatására. Az I. világháborúban a Vöröskereszt Zala megyei munkáját személyes adományával és adománygyűjtésével támogatta. Sajtőr tehetséges, szegény sorsú gyerekeit taníttatta. A pártfogoltak között volt Hévíz későbbi, első állatorvosa, és egy sikeres bútorasztalos. Az 1923-ban elhunyt grófnő emlékéért Sajtőr 1945-ig hűségesen őrizte. Ma ismét tér, művelődési ház viseli nevét, a Deák kúriában kis kiállítás emlékeztet a község jötevőjére.

A politikus Deák közéleti hölgy ismerősei közül különleges helyet foglal el Batthyány Lajos özvegye, Zichy Antónia. Deákot politikai és személyes barátság fűzte Batthyány Lajoshoz. Ennek a barátságnak a legnehezebb időszakában, Batthyány fogsága és kivégzése idején Batthyányné Zichy Antónia számára tanácsadói támogatást és lelki erősítést jelentett Deák. Ez a kapcsolat megmaradt mind családi, mind politikai szinten a későbbiekben is egészen a kiengedésig. Deák volt Batthyány Emília esküvői tanúja a Veszprém megyei Nyárad templomában 1856. szept. 4-én. (Dáka, Batthyányné emigráció utáni otthonának plébániája a közelben fekvő Nyárad volt.) Zichy Antóniával együtt vettek részt Széchenyi emlékére rendezett emlékünnepen a Nemzeti Múzeumban, 1860. október 1-jén. Hernády Zsolt Géza tanulmányában megállapította, hogy viszonyuk 1867 után megváltozott ugyan, „de öregségükben ismét összekapcsolta visszavonultságukat személyiségük és példamutató életük.” (109)

„Deák sem volt híve a hagyományos női szerepeken feltűnően és kihívóan túllépő lázadásnak, de láthatólag sokkal érzékenyebb és megértőbb volt kortársainál a kényszerből önálló egzisztenciateremtésre kényszerült nők korlátokat feszegető ambíciói irányában.” (127) Pesten baráti elkötelezettséggel és segítséggel kísérte az egyedülálló írófeleség, Vachottné

Csapó Mária család-, és létfenntartási küzdelmét. „Emlékezem én kegyetekről sokszor, igen sokszor, s mindig a legszívesebb szeretettel, testvéri részvétellel...” (132) Deák Ágnes bemutatta Deák tapintatos támogatását, és Vachottné irodalmi tevékenységében megfogalmazott háláját. Ő volt az első, aki a társasági élet Deákját bemutatta az olvasóközönségnek: „társas-körökben, főképp asszonyok, fiatalság között, a világon a legkedélyesebb ember” „szeretetre méltó és nyájas...” (131) Ez jellemezte kettejük személyes kapcsolatát is, „már csak a nagy különbség folytán is...” (123) Több írásában is megemlékezett Deákról, személyes emlékeiről, idézte egy-egy anekdotáját.

Jóval ismertebb, feldolgozottabb Vörösmartyval való barátsága, és ennek folytatása, Deák áldozatos fáradozása a Vörösmarty árvák érdekében, egészen gyámleánya, Vörösmarty Ilona házasságáig. Kőrmöczi Katalin a gyerekek születésétől követi Deáknak irántuk való szeretetét, nevelésük, tanulmányaik, lelki fejlődésük irányítását. „A kor igényeinek és szemléletének megfelelően más-más hangsúlyt kapott a nevelés célja a fiúk és a lányok esetében. Ez érzékelhető Deák magatartásában is.” (139) A 17 éves Ilonának névnapj levélben fogalmazta meg intelmeit, hogy gyámleánya a „boldogság elérésére képes személyiség” legyen. (140) Kapcsolatuk mindvégig bensőséges és zavartalan volt, Vörösmarty Bélával ellentétben, akit érzékenyen érintettek Deák szigorú elvárásai. Széll Kálmánné Vörösmarty Ilona ragaszkodásával el tudta fogadtatni az öreg, teljes ellátásra szoruló Deákkal, hogy 1874-ben velük együtt költözzön új lakásukba. Külön lakrészben megoldotta az ápolását is. A haldokló Deákot odaadó szeretettel vette körül.

Az életrajzírókat természetesen foglalkoztatta az a tény, hogy Deák, a korfelfogás szerinti erkölcsi parancsot, a családalapítást miért nem vállalta. Olvashatjuk a vélemények több ellentmondást is tartalmazó forrásainak kritikai elemzését új forrásközléssel is bővítve, lehetséges magyarázattal. A recenzens egykori kéziratárosként szakmailag ugyan nagyon fájjalja, hogy Deák tudatosan megsemmisítette magánleveleit, de magánvéleménye azonos Deák

álláspontjával, amiért agglegénységére nem kívánt magyarázatot adni. „Az én életem története, én jellemzésem: a közpályán töltött életem, nyilvános szereplésem.” (74–75)

Pajkossy Gábor tanulmányában a soha nem tisztázható kérdést vizsgálta: Inkey Szidónia volt-e Deák fiatakori szerelme. A korábbi szakirodalom kritikai feldolgozásával, valamint Deák Ferenc Inkey Szidóniához írt, a tanulmány függelékében közzétett levelei alapján elfogadhatónak tartja ugyan, de ellenérveket is felhoz az állítás bizonyításához. Ami bizonyos, hogy 1850 februárja és 1851 januárja között baráti, bizalmas, gyengédnek is tekinthető viszony alakult ki kettejük között. „Kapcsolatuk igazi természetét és alakulását azonban végső soron nem ismerjük... titkát tehát minden bizonytalansággal mindketten magukkal vitték a sírba.” (75) Pajkossy Gábor az érzelmi kapcsolatnak egy olyan elemét is érintette, amit általában nem szoktak ilyen esetekben vizsgálni. A gondolkodásmód, a kulturális beállítottság jelentőségét. Inkey Szidónia németes kultúrája, nyelvhasználata is oka lehetett az elidegenedésnek. „Ezért fáj nekem, ha derék, lelkes magyar nő németül beszél és németül ír, mert mindig úgy tekintem azt, mint újabb sébét nemzetiségünknek, s mint fenyegető haladását az elnémetesedésnek” fogalmazta meg szemrehányását Szidóniának. (76)

A tanulmányírók kiváló forrásfeldolgozásból a hölgyek gondolkodásmódját is megismerjük. Elgondolkodhatunk azon, mennyiben határozta meg életüket Deákkal való kapcsolatuk, tovább tudták-e vinni és adni a kapott értékrendet az életkörülményeik megváltozásával, hiszen a reformkortól nemcsak a milleniumig, hanem még a 20. század második évtizedéig is követhetjük néhányuk életét. Ezek a forráselemzések igazolják Deák vallomásának helytálló voltát: „Jól esik köztetek lenni...” De a kötet női életrajzai visszaigazolások is. Miért szerettek a hölgyek Deák társaságában lenni? Deák érzelmi életében is „bölcs” volt. Megérezte, hogy a pusztaszentlászlói fiatal hölgyeknek és az unokahúgoknak nem öreguras udvarlásra van szükségük. Felismerte a szellemi apaság lehetőségét, élt ezzel a lehetőséggel.

Ez az őszinte, figyelmes szeretet visszahatott, igényelték a pótapai támogatást, majd viszonozták is. Gondozással, ápolással, a Deák kultusz családi és társasági vonatkozásokkal való gazdagításában.

Köszönet a kötet szerzőinek, szerkesztőjének, kiadójának azért, hogy a női sorsok, szerepek bemutatásával a Deák kutatók szélesebb szakmai érdeklődésre is számot tartó, több szempontból is új eredményeket közreadó tanulmánykötetet kaptak. A családtörténeti tanulmányok megelevenítették Zala vármegye 18–19. századi köznemesi világát, abban elsősorban a Deákhöz közelálló nőrokonok, hölgyismerősök helyzetét, kibontották magatartásuk társadalom-, gazdaságtörténeti hátterét. Nyomon követhetjük egy századon keresztül a fiatal vidéki nemesi lányok, majd férjes asszonyok, arisztokrata hölgyek érzelmi, családi, anyagi gondjait, az életüket befolyásoló, hozzájuk tartozó férfiak, apák, férjek és fiúk bemutatásával együtt a falusi kúriától, főúri palotától a királyi udvarig. A tanulmányírók nagy erénye, hogy kerültek minden felesleges politikátörténeti magyarázatot, de mindig utaltak a személyes életesemények kortörténeti hátterére. A tanulmányok bőséges jegyzetanyagukkal forrásai az érintett korszakok nőnevelés-, társadalom-, gazdaságtörténetéhez, az emlékirat irodalom bővüléséhez.

Az egyes tanulmányok alfejezetekre való osztása, az alcímek az érdeklődő olvasók számára könnyítik meg a tárgyalt téma áttekintését, a személyazonosításokat, a terebélyes Deák rokonság tagjai közötti eligazodást. A recenzió kísérti a gondolat, hogy egy-egy élettörténet kínálja magát irodalmi műfajban való feldolgozásra is. A kötet erre is hiteles forrásanyag. Azonban irodalmi feldolgozás nélkül is olvasásra érdemes és meggyőződéssel ajánlott.

KÖRMENDY KINGA

Mosó Masa és barátai, F. Györffy Anna (1915–2006) grafikusművész centenáriumi kiállítása, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2015. november 9. – 2016. április 30. A kiállítás kurátora, a katalógust összeállította és szerkesztette, a bevezetést és a tanulmányt írta Farkas Judit An-

tónia, Budapest, Magvető Könyvkiadó Kft, Line & More Kft, 2016, 151 p.

Könyvtörténeti szakirodalmunk egyik fájó hiánya a könyvillusztráció múltjának alapos feltárása. Egyes korszakokról és kérdéskörökről ugyan rendelkezünk összefoglaló munkákkal (alapvetőek V. Ecsedy Judit vagy Papp Júlia közzelműltben megjelent monográfiái), de például a gyermek- és ifjúsági könyvek illusztrációiról és azok alkotóiról alig rendelkezünk kellően részletes munkákkal. Ezért különösen öröndetes, hogy a hosszú életű F. Györfly Anna (1915–2006) grafikus munkásságát feltáró kötet jelent meg. A gondos kivitelezésű, igényes tipográfiával készült kiadvány valójában a Petőfi Irodalmi Múzeumban 2015. november 9. és 2016. április 30. között rendezett kiállítás gazdagon illusztrált katalógusa, amely némileg megkésve csak most látott napvilágot. A kötetet a művész unokái jegyzik, Farkas Judit Antónia könyvtörténész szerkesztette, grafikai megformálását pedig Farkas Anna tervezőgrafikus végezte.

A kiadvány rövid bevezető fejezetet követően egy kellően részletes pályaképből áll, melyet kiegészítenek az F. Györfly Anna hagyatékából származó levelek, a művész könyvillusztrációinak válogatott bibliográfiája, illetve egy részletes, a kiállításon bemutatott tárgyak és egyéb monumentumok (családi fényképek, textil- és ruhatervek, vázlatfotók, eredeti illusztrációk, könyvfotók) jegyzéke. A nagyalakú kötetet a Petőfi Irodalmi Múzeum kiállításának néhány fényképe és angol nyelvű rezümé zárja.

F. Györfly Anna (1915–2006) az 1950-es évektől vált az egyik legjelesebb és legtöbbet foglalkoztatott gyermekkönyv-illusztrátorrá. Személyes sorsa bizonyos értelemben jelképezi a 20. századi magyar középosztály útkeresését és megpróbáltatásait. Édesapja Györfly István etnográfus professzor volt, fivérei közül István jeles szemészorvos lett, a kontaktlencse alkalmazásának nemzetközi híró kutatója, György pedig a középkori magyar történelem és a történeti földrajz tudósa. Férje Bisztrai Farkas Ferenc kiadó, szerkesztő, gazdasági szakember és nem utolsósorban politikus, a Nemzeti

Parasztpárt alapítója volt, és mint annak egyik vezetője töltött be 1945 után különböző fontos pozíciókat, illetve 1956-ban néhány napig Nagy Imre kormányában államminiszterként vett részt. Apja és férje révén már fiatalon szoros kapcsolatba került a kor íróival, tudósaival, képzőművészeivel. F. Györfly Anna korán elkötelezte magát a rajzolás, grafikával, ám édesapja óhajának megfelelően nem mehetett a „tisza” művészeti képzést nyújtó Képzőművészeti Főiskolára: a főiskolánál kedvezőbb egzisztenciális kilátásokat nyújtó, elsősorban gyakorlati szakmai tudás megszerzésére képesítő Székesfővárosi Iparrajziskola női ruhatervező szakosztályában folytatta tanulmányait. Az 1930-as évek a magyar divattörténet fényes éveit voltak, a magyaros ruhamozgalom – leg híresebb képviselője Zsindelyné Tüdös Klára – komoly eredményeket ért el a közvélemény ízlésformálásban és a történeti, népi elemek beépülésébe a ruházatba. A mozgalom találkozott Györfly István professzor felfogásával, akinek véleménye szerint lehet „nemzeti viseletet teremteni a kor divatjából, a hagyományos úri- és népviselet felhasználható elemeiből, ha azt az úri osztály magáénak vallja, viseli és később ráörökíti a népre.” Édesapja révén tehát korán megismerkedett azokkal a tudományos, művészeti és közművelődési törekvésekkel, amelyek a magyar népművészetben látták a nemzeti művelődés egyik kiemelt területét. Egész életét, művészi pályafutását meghatározó útmutatást örökölt etnográfus édesapjától.

F. Györfly Anna tanulmányait követően a Goldberger-gyár textiltervezőjeként helyezkedett el. Goldbergerék fontosnak tartották az üzemből folyó önálló textilminta-tervezést és a vállalat egyre több tehetséges fiatalnak kínált álláslehetőséget, illetve művészi képességeinek kibontakoztatását. A gyár alkalmazottainak továbbképzését, szakmai, művészi fejlődését anyagilag is támogatta, Györfly Anna Molnár C. Pálnál képezte magát tovább, alakrajzot tanult a művésztől. A különböző szaklapokban ekkor már rendszeresen jelentek meg magyaros díszítésű ruhatervei, hímzésmintái és csakhamar a kor kedvelt és népszerű tervezője lett. A könyvillusztrációval 1936-ban került kapcsó-

latba, amikor Kner Albert felkérte több, gyerekeknek szánt grafika elkészítésére. Későbbi férje, Bisztrai Farkas Ferenc révén is közel került a könyvművészethez, ő adta ki az *Ars Hungarica* című sorozatot, hívta életre a rövidletű Magyar Bibliofilék Szövetségét és egy időben a bibliofil igényességű Biró nyomda tulajdonosa volt.

A második világháború utáni évek pályamódosításra kényszerítették Györfly Annát is. A biztatóan kibontakozó textiltervezői és iparművészi pálya helyett a kommunista diktatúra által kevésbé ellenőrzött gyermekkultúrában talált művészi munkát és megélhetést. Megkönnyítette pályamódosítását, hogy ezekben az években a gyermek- és ifjúsági könyvek kiadásában gyakorlatilag monopol helyzetben lévő Ifjúsági Könyvkiadó (a későbbi Móra Ferenc Könyvkiadó) és egyéb könyvkiadók művészeti vezetői a kor jeles tipográfusai, könyvtervezői voltak: Tevan Andor, Bródy-Maróti Dóra, Szántó Tibor, Lengyel Lajos, és ők garanciát jelentettek az igényes, művészi értékű és színvonalú munkára. Az Ifjúsági Kiadó publikálási lehetőséget teremtett a félreállított, a „felnőtt” irodalomból kiszorított íróknak és nekik köszönhetően – Lengyel Balázs tanúsága szerint – „soha olyan magas színvonalú nem volt az ifjúsági irodalom, mint azokban az években.” Az 50-es években kiadott gyermek- és ifjúsági könyvek a kor általános könyvkiadásához viszonyítva nemcsak szövegükben, hanem tipográfiaiilag is igényesek, könyvművészeti mércével mérve is esztétikusak voltak. Hincz Gyula, Kass János, K. Lukáts Kató, Macskássy Gyula, Réber László, Reich Károly, Róna Emy, Szántó Piroška, Zórád Ernő, Würtz Ádám mellett F. Györfly Anna volt ennek a tipográfiai és könyvillusztrációs fellendülésnek legjelentősebb képviselője.

F. Györfly Anna csaknem négy évtizedes grafikus működése során a magyar irodalom nagy személyiségeinek műveit illusztrálta, így Benedek Elek, Donászy Magda, Gazdag Erzsébet, Gárdonyi Géza, Gyárfás Endre, Illyés Gyula, Károlyi Amy, Kormos István, Marék Vera, Mészöly Dezső, Nemes Nagy Ágnes, Sárközi György, Sárközi Márta, Szabó Lőrinc, Szabó Magda, Szepes Mária, Varga Katalin, Weöres

Sándor, Zelk Zoltán könyveit. Bár elsősorban az Ifjúsági Kiadónak, illetve a Mórának dolgozott, alkalmanként az Új Magyar Kiadó, a Minerva, a Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, a Szépirodalmi Kiadó, a Corvina, a Magvető és a Tankönyvkiadó is felkérte illusztrálásra, illetve kedvelt munkatársa volt a Kisdobos és a Dörmögő Dörmötör című gyermekújságnak és több diafilmet is rajzolt a Magyar Diafilmgyáró Vállalat felkérésére.

F. Györfly Anna illusztrációi a gyerekolvasók és a felnőttek körében egyaránt rendkívül népszerűek voltak. Egyéni stílusukkal kitűnt kortársai közül, rajzai mentesek voltak az erőltetett művészi hatásra törekvéstől, elsősorban a gyerekekhez szóltak, az ő észjárásukhoz próbálta alkalmazni rajzi fantáziáját és képi humorát és arra törekedett, hogy számukra legyenek könnyen érthetőek, befogadhatóak az illusztrációk. A néprajzi örökség egész alkotó pályáját meghatározta, rajzain rendszeresen megjelentek a paraszti tárgyi kultúra emlékei, főleg az állatmeséknél volt ez az attribútum állandóan megfigyelhető.

Különösen népszerűek voltak Szepes Mária Pöttyös Panni-könyveihez készített rajzai; kedveltségüket jelzi az a tény is, hogy az eredetileg az 1950-es években keletkezett illusztrációkat az 1970-es évek végén újra elkészítette. A sorozat népszerűsége nem kis részben az illusztrációknak volt köszönhető, hiszen a derűs, humoros rajzokban a gyerekek saját életükre, az őket körülvevő környezetükre, mindennapjaik vizuális világára ismerhettek. Ebből a szempontból volt nagy jelentőségű Varga Katalin helyesírást fejlesztő könyve, az eredetileg 1968-ban megjelent Mosó Masa mosodája. A kötet napjainkig közel negyven kiadásban került a gyerekek kezébe és formálta a kicsik vizuális kultúráját.

F. Györfly Anna az általa készített illusztrációkkal nemzedékek vizuális kultúrájára volt meghatározó hatással. A kötet nagy érdeme, hogy méltó emléket állít a jeles grafikusnak, illetve rávilágít a szocialista korszak gyermekkönyvkiadásának egy fontos részterületére is.

Tibori Szabó Zoltán – Újvári Mária, A kolozsvári Minerva története és bibliográfiája (1920–1948). Kolozsvár, Minerva Művelődési Egyesület Kiadója, 2015.

A 20. századi magyar kiadás-nyomdászattörténet átfogó, modern áttekintésének alapját csakis az egyes cégekre vonatkozó alapos részmonográfiák képezhetik. Egy ilyen „mélyfűrés” eredménye a Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. történetét feldolgozó kötet.

A szerzők többéves munkájának igazi jelentőségét csak akkor lehet értékelni, ha felmérjük, mi is szerepelt eddig a(z akár művelt) köztudatban a Minerváról. A szöveges mellékletben közölt négy rövid újságcikknek kívül a *Nyomdászati lexikonban* mindössze öt sort olvashatunk (*Nyomdászati lexikon*, Bíró Miklós, Kertész Árpád, Novák László szerk., Bp., Bíró Miklós, 1936, 312.), illetve a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* Krizsó Kálmán által írt három oldalas szócikke (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon III*, Dávid Gyula főszerk., Bukarest, Kriterion, 1994, 596–598) adott alapvető adatokat a cégről. Ehhez képest a nemrég megjelent több mint négy száz oldalas monográfia – a levéltári források rendkívüli szűkössége ellenére – immár a teljesség igényével dolgozza fel a nyomdaipari nagyvállalat történetét.

A Minerva Rt. létrejöttének fő mozgatórugója az volt, hogy a budapesti nyomdai és kiadói központtól elszakadt magyar ajkú lakosság számára az alapvető szellemi szükségleteket (tankönyv, napilap) elő lehessen állítani. Induló tőkéjét széles körű főúri, polgári és értelmiségi részvényjegyzés teremtette meg, majd a három történelmi egyház (református, katolikus, unitárius) is komoly részesedéssel csatlakozott a vállalkozáshoz. A szerzők bemutatják a műintézet vezetőit és főbb szakembereit, akiknek rátermettségén és dinamizmusán múlt a Minerva sikeres működése. Nem ismerjük azonban az egyszerű nyomdászokat, a tisztviselőket, az ügynököket és a bolti alkalmazottakat, csupán a létszámukra tesz utalást az egyik üzleti jelentés (ezek szerint 244-en dolgoztak a cégnél 1943-ban).

A vállalat vezetőinek, de leginkább Vékás Lajos vezérigazgatónak tulajdoníthatóan a Mi-

nervát fennállása egész ideje alatt a higgadt, átgondolt építkezés jellemezte. Az alapításkor (1920-ben) megvették Stief Jenő nyomdáját és könyvkereskedését, valamint Stein János főtéri könyvkereskedését, ezzel lefektetve a két legfontosabb tevékenységi kör bázisát. Ezt 1921-ben cinkográfiai műhellyel, 1923-ban vonalozó intézettel, 1930-ban pedig dombornyomdával bővítették. Ezek mindegyikében bérmunkát is vállaltak; az itt készített klisék, füzetek, üzleti könyvek és folyóiratok juttatták a vállalkozást olyan többletbevételhez, amely olykor a túlélés záloga volt.

A vezetők okos gazdálkodása minden területen megmutatkozott: a nyomdai kapacitást folyamatosan lekötötték a saját, illetve bérmunkában készített lapok tömegével, könyvkereskedésükben írószereket és papírárut is kínáltak, rádiókészülékeket és vetítőgépeket is forgalmaztak. Emellett a harmincas években önálló képosztályt is felállítottak, amely főként magyarországi műalkotásokat árult ügynökökön keresztül. A folyamatos, tervszerű ingatlan-vásárlások eredményeként végül összefüggő, három utcára néző telkek együttesét mondhatták magukénak. Más romániai nyomdák részvényeiből vásárolva érdekeltséget szereztek azokban (Marosvásárhely: Bolyai Irodalmi Intézet és Könyvnyomda Rt., Dicsőszentmárton: Erzsébet Könyvnyomda Rt., Kolozsvár: Lapkiadó Rt.), ezzel biztosítva a külső kapacitást munkatorlódások idején. Az Erzsébet könyvnyomdát végül teljesen átvették, de felvásárolták a Concordia Nyomda és Lapkiadó Rt.-t., illetve az Ardealul nyomdát is.

Kiadási tevékenységüket is ugyanez az átgondoltság és ésszerűség jellemezte. 1921 januárjától megindították a *Pásztortűz* című irodalmi és művészeti folyóiratot, majd ugyanazon év novemberétől a *Magyar Nép* című képes hetilapot, amely hamarosan Erdély legnagyobb példányszámban megjelenő néplapjává vált. Az induláskor kiadott könyvek között ugyan eleinte sok volt a különlenyomat, de hamarosan elkezdődött a komoly tankönyv-gyártás is. Az első években az elemi iskolások, majd később a középiskolások és a felső kereskedelmi iskolák tanulói számára is készültek az oktatás teljes skáláját lefedő kötetek. 1923-tól megindult

a tudományos művek kiadása, majd 1925-től rendszeresen jelentek meg almanachok, naptárak, jogszabályok és iskolai értesítők is.

Saját sorozatokat indítottak, amelyek közül a legnagyobb címszámot (208) az *Erdélyi Tudományos Füzetek* érte el, tartalmilag pedig talán legjelentősebbnek az *Erdélyi Ritkaságok* nevezhető. A gazdasági válság idején, túlélésük érdekében kezdtek a népkönyvtár-akcióba, amelynek keretében 1929–1940 között folyamatosan újabb és újabb helyszíneken létesítettek kis gyűjteményeket.

Sok ezer jutalomkönyvet osztottak ki Erdély-szerte a kiemelkedő tanulmányi eredményeket felmutató diákok között, és művészeti pártoló tevékenységet is folytattak. A Minerva egyik helyiségében 1933–1934 folyamán művészeti szabadiskola működött, de ettől függetlenül évtizedeken keresztül rendeztek képzőművészeti kiállításokat a Brassai utcai épületben. A nyomda udvarán pedig egy évtizeden keresztül dolgozott Vágó Gábor szobrászművész öntőműhellyel is felszerelt műtermében.

1928-tól az Erdélyi Szépművészeti Céh kiadványai is a Minervánál láttak napvilágot. A nyomda és a Céh viszonyáról nem szól tanulmányában Tibori Szabó Zoltán, de az ezzel kapcsolatos elszórt források pozitív képet adnak. Egyrészt a Minerva adta a legjobb árajánlatot a négy kolozsvári nyomda közül, másrészt azt is vállalták, hogy a kötetekhez új Garamond antikva betűket hozatnak (MAROSI Ildikó, *Közlekedések. Húsz romániai magyar író*, Bukarest, Kriterion, 1974, 14). A kényes ízlésű Buday György nagyon elégedett volt munkájukkal: „A Karácsony Benő új könyvéhez készített dúcaim nyomását látva, úgy látom, a Minerva nagyszerűen ért a nyomáshoz.” (*A Helikon és az Erdélyi Szépművészeti Céh levelesládája 1924–1944*, I. kötet, Marosi Ildikó szerk., Bukarest, Kriterion, 1979, 347). Előfordult olyan eset is, amikor „a matrica használhatatlannak bizonyult úgy, hogy a Minerva újra szedi” (Sas Péter szerk., *Kós Károly levelezése*, Budapest, Mundus, 2003, 221), de a „morgós” Kós Károly messze nem panaszkodott annyit rájuk, mint például az Ellenzék nyomdájára.

A vállalat tevékenységét folyamatosan nehezítette, hogy a román kormány rendszeresen

átalakította az érvényes tantervet, ezzel a kiadatott tankönyvek ezreit ítélve megsemmisítésre. A bécsi döntés után azonban a magyar hatóságok intézkedései talán még nagyobb veszélybe sodorták a műintézetet, hiszen nem ismerték el a román uralom alatt erdélyi szerzők által kidolgozott tankönyveket és nem engedélyezték azok használatát. Emellett a Budapesten nyomtatott lapok elérhetővé válásával meredeken visszaesett a saját és a bérmunkában nyomott lapok megrendelőinek száma, s a *Magyar Nép* az új határ átjárhatatlansága miatt elvesztette dél-erdélyi olvasóit is.

A Minerva azonban minden nehézség ellenére fennmaradt, és a lehetőségek szerint osztalékokat is fizetett részvényeseinek. Több forrás is megerősíti, hogy a harmincas években az Erdélyben megjelent összes magyar könyv egy-negyedét ez a vállalat adta ki. A kötet második felében közreadott bibliográfia adatai szerint 1920–1948 között mintegy kétfélmillió példányt nyomtattak saját könyveikből (összesen hozzávetőleg ötmillió példányt). Ezen kívül 35 millió folyóirat- és újságpéldányt hagyta el a cég sajtógépeit, ami óriási teljesítmény az adott körülmények között.

A mellékletben a szerzők közlik a céget alapító részvényesek névsorát, és a Minerva üzleti teljesítményére vonatkozó minden számadatot táblázatos formában összegeznek. Az ezt követő bibliográfia pedig úttörő, sok utánajárást követelő, rendkívül precíz munka. Különösen az 1941–1948 közötti időszak feldolgozása okozhatott nehézségeket, hiszen Újvári Mária itt nem alapozhatott kiindulásként Monoki István művére (*Magyar könyvtermelés Romániában 1919–1940*, Bp., Kolozsvár, OSZK, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1997). Még érdekesebbé tennék az anyagot a Minerva által egészen biztosan előállított plakátok, gyászjelentések és egyéb efemer nyomtatványok. Feltételezem, hogy a szerzők ilyeneket is ismernek bőséggel, csak hogy ezek tekintetében nem lehet a teljességre törekedni – és valahol határt is kellett szabniuk a közlésnek. A létrejött kötet példamutató alapmű; reméljük, akadnak követői.

SZÁMUNK SZERZŐI

- DONCSE CZ ETELKA**, MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport, *etelkadoncsecz@gmail.com*
- KERTÉ SZ BALÁZS**, Országos Széchényi Könyvtár, *balmanus@oszk.hu*
- KISS FARKAS GÁBOR**, MTA–ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Kutatócsoport, *kiss.farkas@btk.elte.hu*
- KOVÁCS TEOFIL**, Budapesti Metropolitan Egyetem, *teofilk@hotmail.com*
- KÖRMENDY KINGA**, *kingakararak@gmail.com*
- MOLNÁR DÁVID**, „Humanism in East Central Europe” MTA–ELTE Lendület Kutatócsoport, *david.molnar@gmail.com*
- NAGY ANDOR**, Eszterházy Károly Egyetem, BTK, Történelemtudományi Intézet, Esterhazyánium Tudományos Kutatócsoport, *nagyandor.mail@gmail.com*
- PENKE OLGA**, emerita, Szegedi Tudomány Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, *polga@lit.u-szeged.hu*
- POGÁNY GYÖRGY**, „A magyar könyvtárügy története a Rákosi-korszakban” című kutatási program, *bibliofil52@freemail.hu*
- RÁCZ EMESE**, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Bölcsészettudományi Kar, Hungarológiai Tudományok doktori iskola, *emese.racz@bcucluj.ro*
- SIMON MELINDA**, Szegedi Tudományegyetem, BTK, Kulturális Örökség és Humán Információtudományi Tanszék, *msimon@hung.u-szeged.hu*
- SZELESTEI N. LÁSZLÓ**, PPKE BTK, az MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport vezetője, *szenal@btk.ppke.hu*
- SZOVÁK MÁRTON**, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Romanisztika Intézet, Olasz Tanszék (hallgató), *szovakm@gmail.com*

A MAGYAR KÖNYVSZEME KÖZLEMÉNYEINEK JEGYZETELÉSI ALAPELVEI

A Magyar Könyvszemle 2013. évi első számától kezdve az ItK hivatkozási rendszerét – lásd: <http://itk.iti.mta.hu/szabvany.htm> – alapul véve alakítja ki saját gyakorlatát, amelynek legfontosabb elve a gyors és pontos azonosítás, az ehhez szükségtelen adatok mellőzésével. Kérjük szerzőinket, hogy a továbbiakban közleményeik lábjegyzeteit és az utalásokat az alábbiak szerint adják meg, az egyes példatételek a formai jellemzőket is magukba foglalják:

Önálló munkák

JAKÓ Zsigmond, MANOLESCU, Radu, *A latin írás története*, Bp., Európa, 1987, 313 [6].

AGRICOLA, Georg, *Zwölf Bücher vom Berg- und Hüttenwesen [...]*, übers., Carl Schiffer, 5. Aufl., Faksimiledruck, Düsseldorf, VDI-Verlag, [1978], XXXVI, 564.

BITSKEY ISTVÁN, *Humanista erudíció és barokk világlkép*, Pázmány Péter prédikációi, Bp., Akadémiai, 1979 (Humanizmus és Reformáció, 9), 22–29.

A hivatkozások (lábjegyzetek) elején a nem magyar szerzők neve is a családnévvel vagy az ennek megfelelő névelemmel kezdődik. Ha a szerző neve és a cím között birtokos viszony áll fenn, a vessző közöttük elmarad. Ha szükséges az alcím közlése, mert a főcímhez képest többletadatot, pontosítást tartalmaz, nagybetűvel és formázás nélkül kell megadni. Három szerzőnél több, szerző nélküli vagy gyűjteményes kötetek esetén a hivatkozás értelemszerűen a címmel kezdődik, a tételnek azonban tartalmaznia kell az aktív közreműködő(k) nevét (neveit) is. Az idegen nyelvű idézett művek adatai az adott nyelven szerepelnek.

Részközlemények könyvekben vagy a sajtóban

SALLAY GERGELY Pál, *Japán kitérítések a Hadtörténeti Múzeumban = A Hadtörténeti Múzeum Értésítője 11*, szerk. biz. Kedves Gyula et al., Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2010, 309–318.

Amennyiben szerzői gyűjteményről van szó a jobb oldalon álló lelőhely az Uő., rövidítéssel kezdődik. A szerzők nevére, a címre, a forrásdokumentum teljes leírására ugyanazok a szabályok vonatkoznak, mint az önálló művek esetében. Az = mind a könyvek, mind a periodikák esetében alkalmazandó. Utóbbi esetben csak az egyértelmű azonosításhoz szükséges adatokat kell feltüntetni (év, hó, nap, terjedelem). Folyóiratok, újságok stb. nevét egységes, mindenre kiterjedő, általánosan elfogadott rövidítési rend hiányában mindig teljes egészében ki kell írni.

Utalások a jegyzetekben, kéziratok

Amennyiben az egyik jegyzetből a szerző szeretne utalni egy másikra, az utalás sémája így néz ki: BODROGKÖVY 1999, i. m. 25–27. Ha ugyanannak a szerzőnek egy évben több munkája is szerepel, megkülönböztetésük a kiadási évhez kapcsolt betűkkel történik: 1999_A, 1999_B stb. A kéziratokat az önálló művek alapján kell megadni, de a megjelenési adatok helyén a levéltári, kéziratári, fotótári stb. jelzet szerepel az egyezményesen elfogadott alakban.

Folyóiratunknak ez a száma
az Országos Széchényi Könyvtár,
a Nemzeti Kulturális Alap
és a Magyar Tudományos Akadémia Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottságának
támogatásával jelent meg.

